

De leefbaarheid van een enclave

De kwaliteiten van Ruigoord

In mei 2001 valt definitief het doek voor het dorpje Ruigoord ten westen van Amsterdam. Na een lange en roerige geschiedenis wordt het dorp grotendeels afgebroken en tot havengebied verklaard. Op de valreep is door de Technische Universiteit Delft een onderzoek uitgevoerd naar de kwaliteiten van Ruigoord. Het onderzoek werd gehouden in de periode van 1998 tot 2000 en had betrekking op de sociaal-culturele waarde, de leefbaarheid, de ruimtelijke kwaliteit, de natuurwaarde en de milieukwaliteiten van Ruigoord. De resultaten van dit onderzoek dienen als basis voor het ontwerp van een nieuw ecologisch-cultureel dorp voor de bewoners van Ruigoord.

MACHIEL VAN DORST

Ruigoord is een voormalig veeneiland dat rond het begin van de jaartelling in het Oer-IJ is ontstaan. Het voormalige eiland Ruigoord werd in de negentiende eeuw opgenomen in de Houtrakpolder. De eerste bewoners van de polder waren boeren uit Zeeland. Rond 1875 stichtten ze een eigen kerk en in de loop van de tijd verschenen er in het dorp twee boerderijen, een school, een boerenleenbank, een postkantoor, drie winkels en ruim dertig woningen. Vanaf de jaren vijftig werd het dorp Ruigoord bedreigd door de ontwikkeling van de Amsterdamse havens. Nadat de meeste bewoners net voor de oliecrisis waren uitgekocht en de polder grotendeels bedekt was onder een metersdikke laag zeezand, kwamen de havenontwikkelingen door de gevolgen van de oliecrisis tot stilstand. Vervolgens werden in 1973 de kerk, de pastorie en de overgebleven huizen gekraakt door een groep kunstenaars en aanverwante geesten uit Amsterdam. Ruigoord begint vanaf dat moment een nieuw leven als cultureel dorp dat bijna continu strijdt om haar bestaansrecht. De bewoners hebben 27 jaar lang weerstand geboden aan de uitbreidingsplannen van het havenbedrijf. Hierbij is discussie gevoerd over de natuurwaarde van Ruigoord en de haalbaarheid van een nieuwe haven. Milieuactivisten, verenigd onder de naam Groenoord, hebben midden jaren negentig bovendien de vlakte naast het dorp bezet gehouden.

In de huidige tijden van hoogconjunctuur worden de uitbreidingsplannen voor de Amsterdamse haven alsnog uitgevoerd. De natuur die vanaf de jaren zeventig rond het dorp is ontstaan is reeds in het najaar van 1998 verwijderd en een deel van de huizen is in het najaar van 1999 afgebroken. 'De ziel is er uit,' zegt de schilder Hans Gritter, een van de bewoners, over de huidige situatie. Vanaf 1 mei 2001 is het verboden om in Ruigoord te wonen. Hiermee komt een einde aan een culturele woon- en werkgemeenschap in het buitengebied van Amsterdam. Een klein deel van Ruigoord blijft wel behouden, maar met de bewoners verdwijnt hier ook het informele karakter. In de toekomst zal de plek nog ruimte bieden aan enkele ateliers, een aantal culturele activiteiten en een haveninformatiecentrum.

Een meerderheid van de bewoners is ondanks deze ontwikkelingen niet van plan om nu ieder zijns weegs te gaan; zij bereiden gezamenlijke verhuisplannen voor. Een optie is het herhuisvesten van een groep bewoners in een nieuw ecologisch-cultureel dorp in de buurt van Amsterdam of in Almere.

Karakteristieken van Ruigoord

Ruigoord staat in de regio, maar ook internationaal, bekend als kunstenaarsgemeenschap. In de kerk en op de vlakte naast het dorp hebben vele activiteiten plaatsgevonden, waaronder het jaarlijkse festival Landjuweel, de Vollemaansfeesten, dichtersfestivals, tentoonstellingen en andere evenementen zoals de bouw van de millenniumtoren. Unieke cultuur werd hierbij gecombineerd met unieke natuur. De laatste kon ontstaan doordat in de jaren zestig de omgeving van

Ruigoord 1999, de natuur rond het dorp is afgegraven (Bron: Aerophoto Schiphol).

Ruigoord is opgespoten met een metersdikke laag zeezand. Deze vlakte is vervolgens aan haar lot overgelaten. Hierdoor ontstond een ecotoop met een grote verscheidenheid aan flora en fauna, waaronder exoten en zeldzame soorten. Voordat de natuur in 1999 werd afgegraven kwamen er veel dagjesmensen in en rond Ruigoord recreëren.

Ruigoord heeft zijn bekendheid grotendeels te danken aan de groep bewoners die in 1973 het dorp gekraakt heeft en aan geestverwanten die daarna in Ruigoord zijn komen wonen. Het unieke van Ruigoord is dat het dorp niet alleen een broedplaats is, maar ook de woonplaats van een groep autochtone bewoners die al voor de kraak in het dorp woonden. Sommige van hen stammen direct af van de eerste bewoners uit de negentiende eeuw. In de loop van de tijd is door het gemeenschappelijke doel, het behoud van Ruigoord, een wisselwerking ontstaan tussen de autochtone groep en de kunstenaars. Toch zijn beide groepen nog goed afzonderlijk herkenbaar.

De woningbouw in Ruigoord is zeer divers. In het dorp staat nog een aantal van de oorspronkelijke gebouwen; dit zijn stenen arbeidershuisjes, een boerderij, de oude winkel, het postkantoor, de pastorie en natuurlijk de kerk. Daarnaast zijn er diverse woningen bijgebouwd. Een deel hiervan bestaat uit houtskeletbouwhuisjes (van het type

'directiekeet') en een deel is door de bewoners ontworpen en geheel zelf gebouwd. Daarnaast staan er mobiele woningen, zoals woonwagens, campers en tijdelijke constructies als Noord-Amerikaanse 'tipi's' of een Mongoolse 'yurt'.

Ruigoord is nooit een statisch dorp geweest. Er zijn altijd mensen en woningen bijgekomen en verdwenen. Daarnaast is Ruigoord steeds een thuisbasis geweest voor een aantal wereldreizigers.

Leefbaarheid

Leefbaarheid is in het Delftse onderzoek opgevat als de waardering van bewoners voor de omgeving. De omgeving staat hier voor de sociale omgeving, de gebouwde omgeving en de natuurlijke omgeving. Voor het vaststellen van de leefbaarheid zijn in Ruigoord

gesprekken gevoerd met 22 bewoners en is het leven in Ruigoord geobserveerd. In 1999 woonden circa 35 huishoudens in Ruigoord met in totaal tussen de vijftig en tachtig bewoners. Daarnaast is het onderwerp met de bewoners besproken op dorpsvergaderingen en tijdens workshops waarin de kwaliteiten van het huidige Ruigoord werden benoemd. Hieraan voorafgaand zijn er onder de bewoners enkele enquêtes uitgevoerd. Eén van de enquêtes ging expliciet in op de waardering van bewoners voor de woonomgeving. Deze enquête is door 23 personen ingevuld. De leefbaarheid van Ruigoord scoorde hierbij een 7,6 op een achtpuntsschaal. Hierbij was nul procent uitgesproken negatief (een 1 of 2) en 96 procent uitgesproken positief (een 7 of 8). Dit zijn opmerkelijke resultaten vanwege het feit dat de woningen en de woonomgeving niet voldoen aan de kenmerken die over het algemeen in onderzoek naar leefbaarheid beschouwd worden als belangrijk. Het gros van de woningen is niet groot en niet comfortabel, de woonsituatie is onzeker, het dorp voldoet niet aan de richtlijnen voor sociale veiligheid en het beheer door de gemeente is beperkt tot het absoluut noodzakelijke. Reden te meer om in de gesprekken met bewoners in te gaan op wat nu wél de kwaliteiten zijn van deze informele manier van wonen. Bij deze gesprekken zijn verschillende bewoners van Ruigoord aan het woord geweest; mensen van voor de kraak (de autochtonen), de kraakers van het eerste uur, de tweede generatie, en ook relatieve nieuwkomers.

De kwaliteiten van Ruigoord

'Vrijheid in handelen en zijn' is een kwaliteit die voortkomt uit het progressieve karakter van Ruigoord en de diversiteit in leefstijlen. Een nieuwkomer hoeft zich niet aan te passen aan een gemeenschappelijke deler, gewoonweg omdat deze ontbreekt. De vrijheid die dit met zich meebrengt wordt ondersteund door de aanpasbaarheid van de fysieke omgeving: woningen kunnen naar eigen inzicht verbouwd en gebouwd worden. Dit geldt ook voor de oorspronkelijke bebouwing. Door de vormgeving en de aanpasbaarheid van het dorp is het mogelijk om elk gewenst niveau van privacy te bereiken. Bewoners hebben de mogelijkheid om zich terug te trekken, maar kunnen ook

In 1999 heeft Ruigoord een nieuwe toren van Babel gebouwd, deze is symbolisch met de millenniumwisseling verbrand (Bron: Marco Heijligers).

eenvoudig contact leggen met andere bewoners, dan wel met bezoekers van Ruigoord. Deze vrijheid ontstaat door de aanwezigheid van verschillende vormen van parochiale ruimte tussen de openbare doorgaande weg en de privé-tuintjes. Op de doodlopende straat, op de paadjes, rond de kerk, voor het café of bij de speeltuin voelt de niet-bewoner zich bezoeker van de parochiale ruimte van Ruigoord. Sommige paadjes zijn uitsluitend het domein van bewoners, andere worden ook gebruikt door recreanten.

Door de lichte vorm van bouwen en de grote kavels kan snel worden ingespeeld op veranderende woonwensen. Het is vaak voorgekomen dat bij een echtscheiding een kavel in tweeën is gedeeld zodat beide ouders een eigen huisje kunnen bouwen en toch gezamenlijk voor de kinderen kunnen zorgen. De grootste gemene deler in Ruigoord

Wonen in Ruigoord (Bron: Marco Heijligers).

is de actieve opstelling van de bewoners en de bereidheid om zich in te zetten voor Ruigoord. Het gaat hierbij om hulp

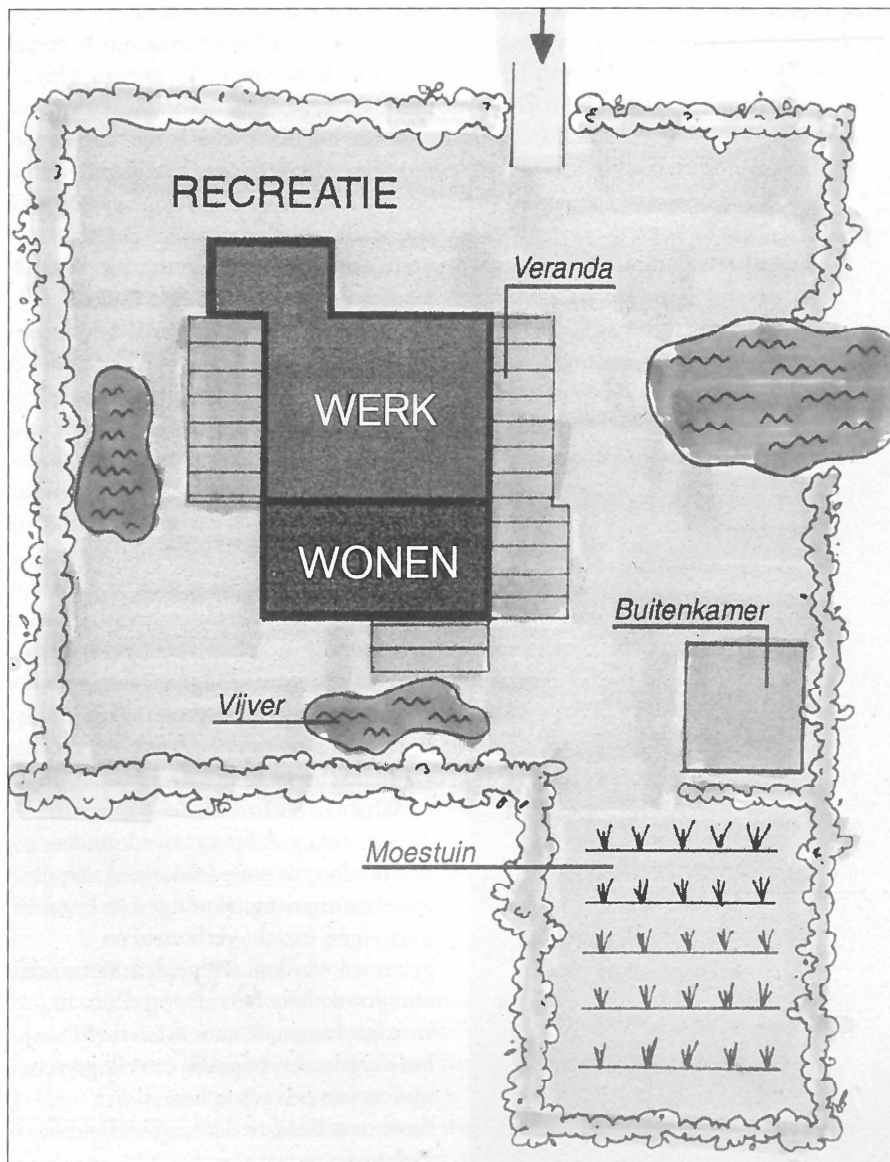
bij het (ver)bouwen van een huis, bij het verkrijgen en aanleggen van voorzieningen of bij het organiseren en opbouwen van culturele activiteiten. Deze culturele activiteiten vinden plaats in de kerk en op 'de vlakte' van Ruigoord. Het centrum van het dorp is de kerk; deze wordt gebruikt voor vergaderingen, voor workshops, als café, voor exposities, voor feesten en voor andere vormen van samenkomst. Een groot deel van de activiteiten wordt bezocht door mensen van buiten Ruigoord. 'De vlakte' is een zandterrein naast het dorp; deze wordt gebruikt voor festivals en als kampeertrein.

Voor de bewoners is de multifunctionaliteit van het dorp van groot belang. Naast het wonen en de cultuur worden wonen in de natuur, recreëren waar je woont en werken waar je woont, genoemd.

Wonen in de natuur; Ruigoord was 26 jaar geleden omgeven door een kale zandvlakte. De natuur heeft zich met het dorp ontwikkeld en de bewoners zijn met de natuur vergroeid geraakt. Op het moment dat de natuur bedreigd werd hebben de bewoners zich dan ook opgeworpen als beschermers van de flora en fauna rondom Ruigoord. Het contact met de natuur was een inspiratiebron die leidde tot milieubetrokkenheid van de bewoners.

Recreëren waar je woont; voor recreatie kunnen de bewoners in het dorp terecht en tot voor kort ook in de directe omgeving: wonen is recreëren en recreëren is

Integrale kwaliteit; wonen, werken en recreëren op één plek (Bron: Rob Appels).

wonen. Typerend voor de woningen zijn de veranda's. Een groot deel van het leven speelt zich buiten af.

Werken waar je woont; van de 22 geïnterviewden werken er 15 aan huis of heeft werk waarbij hij of zij relatief lange periodes achter elkaar thuis is. Dit heeft een grote impact op het dorp. Informele contacten zijn op elk moment van de dag mogelijk. Het leven is hier niet ingedeeld in het kenmerkende ritme van een buitenwijk.

Op Ruigoord zijn alle vormen van flexibiliteit van toepassing: zelfbeheer, aanpasbaar bouwen, zelfbouw, multifunctionaliteit, enzovoorts. Deze flexibiliteit is mogelijk doordat zowel de woningen als het dorp een integrale kwaliteit hebben die altijd aanpasbaar blijft.

Wonen in Ruigoord is in verhouding tot het woongenot goedkoop. De woningen zijn het bezit van de bewoners of ze zijn gekraakt. Toch wordt het gegeven dat de woningen goedkoop zijn weinig genoemd. Dit komt wellicht door het feit dat naar schatting de helft van de inwoners rondkomt van een laag tot zeer laag inkomen.

Natuurlijk zijn er ook nadelen aan het wonen in Ruigoord. Het grootste nadeel is de onzekere toekomst. Op dit moment is het duidelijk dat de bewoners echt weg moeten, de vraag is echter waarheen. Een tweede nadeel van de alternatieve buitenplaats is de slechte aansluiting op het openbaar vervoer.

Naar een nieuw Ruigoord

Hoewel het verdwijnen van het dorp Ruigoord een voldongen feit is, is het verdwijnen van de gemeenschap Ruigoord dat beslist niet. Het ontwikkelen van een nieuw Ruigoord doet niet alleen recht aan de betekenis van Ruigoord als bron van kunst en cultuur, het is ook een stap voorwaarts in dit woonexperiment. De kwaliteiten van Ruigoord zijn namelijk niet bij aanvang gepland en de gemeenschap is onder invloed van de specifieke omstandigheden geworden tot wat ze nu is. Voor een nieuw Ruigoord is dus allereerst een lokatie van belang die aanleiding geeft tot wonen met de natuur, zelfbeheer en het ontplooiën van culturele activiteiten. De bewoners hebben samen met onderzoekers van het Delfts Interfacultaire Onderzoekscentrum 'De Ecologische Stad' mogelijke lokaties onderzocht en criteria vastgesteld. Vorig jaar stonden zowel de gemeente Amsterdam als de

gemeente Almere positief tegenover het idee van een nieuw ecologisch-cultureel dorp.

Om de flexibiliteit en de verwevenheid van natuur en cultuur te waarborgen is de aanwezigheid van collectief gebied tussen de woningen en de straat een voorwaarde. Dit moet een gebied zijn dat bestaat uit een parochiale groene ruimte met verschillende kwaliteiten en maten van toegankelijkheid. Deze collectieve ruimte is tevens een voorwaarde voor het ontstaan van betrokkenheid bij het beheer. Helaas past deze woonvorm niet binnen het denken van de gemeente Amsterdam omdat het niet strookt met het gangbare idee van de 'lobbenstad'. Het denken in rode en groene vlekken op de kaart van Amsterdam staat vernieuwende ontwikkelingen in de weg. Dit is zeer te betreuren mede vanwege het feit dat de gemeente Amsterdam de kwaliteit van Ruigoord als culturele broedplaats wel onderkent. De gemeente Almere hanteert een minder strikte scheiding tussen rood en groen en kan de bewoners van Ruigoord wel een geschikte lokatie aanbieden. Het is dan ook hoogstwaarschijnlijk dat het nieuwe Ruigoord mogelijk nog dit jaar in Almere gerealiseerd wordt. Mocht in een nieuw Ruigoord een hoge mate van tevredenheid onder de bewoners bestaan, dan wordt het interessant om te kijken naar de overdraagbaarheid van het concept Ruigoord.

Het experiment Ruigoord geeft inzicht in de leefbaarheid van een zelfregulerende enclave. Los van de culturele kwaliteit heeft Nederland enkele enigszins vergelijkbare woonvormen. Dit zijn de permanent bewoonde vakantieparkjes, clusters van woonboten in het buitengebied, en ook het wonen rond de golfbaan van Dronten. Kritiek op Ruigoord staat gelijk aan de kritiek op het exclusieve karakter van de 'gated communities' in de Verenigde Staten. In deze kritiek schuilt de paradox van de Nederlandse volkshuisvesting. Enerzijds moeten de bewoners de verantwoordelijkheid nemen voor de omgeving en is sociale cohesie de belangrijkste voorwaarde voor een leefbare woonomgeving. Anderzijds mogen bewoners zich niet onttrekken aan de eindeloze openbare ruimte van Nederland. Ruigoord laat zien dat de zelfregulering en zelfredzaamheid van

deze woongemeenschap niet uitsluitend voortgekomen is uit een angst voor de buitenwereld, maar juist ook uit een behoefte aan kwaliteit van de fysieke en de sociale omgeving. Mogelijk kan een doe-het-zelddorp als duurzame leefgemeenschap ook een aantrekkelijk woonmilieu vormen voor andere doelgroepen en op andere lokaties. Ruigoord zou een archetype kunnen zijn van een groen woonmilieu voor lage inkomens.

Machiel van Dorst is als onderzoeker verbonden aan het Delfts Interfacultair Onderzoekscentrum 'De Ecologische Stad', Technische Universiteit Delft.

Literatuurselectie

- Altman, I. (1975) *The environment and social behavior: privacy, personal space, territoriality and crowding*. Monterey California: Brooks/Cole.
- Boer, F. & M.J. van Dorst (1996) *Een verborgen oplossing – van informele woonvormen naar een informele stedenbouw*. Rotterdam: bureau RUIJL.
- Dorst, M.J. van, M. Heijligers, E. Balvers, A. van Timmeren, K. Canters (2000). *Ruigoord – naar een nieuw ecologisch dorp*. Delft: DICO-DO-TV Delft.
- Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam (1999) *Inrichtingsplan Ruigoord - Nota van uitgangspunten*. Amsterdam.
- Wardt, J.W. van de en F. de Jong (1997) *Tussen Dam en Arena*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam & Bron UvA bv.